

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ТА ПРОБЛЕМИ УКРАЇНІЗАЦІЇ

Перемога Лютневої революції 1917 року в Росії відкрила реальні можливості для відродження української мови і школи. Політика Тимчасового уряду в галузі народної освіти відрізнялася деякою демократизацією і зменшенням бюрократичності. Але у справі відродження національної школи в Україні центральний уряд зробив тільки декларативні розпорядження про навчання українською мовою в початкових школах і дав дозвіл на відкриття двох державних українських гімназій та чотирьох кафедр українознавства в університетах [1].

Виразником інтересів українського громадянства і учительства у справі українізації освіти стала Центральна Рада, яка проголосила головним завданням освітньої політики відродження рідної мови і школи. Велику підтримку і допомогу надавали їй українські громадські організації: Товариство шкільної освіти, учительські організації, товариства "Прогресивіта". Перші українські школи відкривалися виключно на громадські та народні кошти. Після оголошення Центральною Радою першого універсалу було створено Генеральний Секретаріат народної освіти, який продовжив роботу громадських організацій і очолив керівництво рідною школою.

Найбільш жваво і без особливих перешкод відродження української мови відбувалося у нижчих та вищих початкових школах, що забезпечувалося підтримкою національно свідомої частини населення і учительства. Значно складнішою була ситуація в середніх і вищих навчальних закладах, де великий опір справі українізації навчання чинили викладачі та батьки учнів.

Питання відродження української школи було найголовнішою проблемою перших Всеукраїнських учительських з'їздів, які відбулися у квітні і серпні 1917 року. За постановами першого Всеукраїнського учительського з'їзду українізація середньої школи повинна була проводитися шляхом заснування нових українських гімназій. Предмети українознавства: література, історія і географія України, а також українська мова, як предмет, мали бути обов'язковими по всіх середніх школах. В окрему групу з'їзд виділив гімназії, де учні-українці склали більшість: з нового навчального року в підготовчому і першому класах навчання всіх предметів повинно було вестися українською мовою. У старших класах

таких гімназій передбачалося запровадження дисциплін українознавства. Для забезпечення прав національних меншин необхідно було відкривати паралельні класи.

Предметом особливої уваги першого Всеукраїнського з'їзду учителів була вища школа. Велика надія покладалася на викладачів вищих навчальних закладів, які володіли українською мовою і могли б негайно перейти до викладання рідною мовою, або відкривати паралельні курси. З'їзд визнав необхідним заснувати секцію вищої школи при Українському Науковому Товаристві. Крім 4-х кафедр українознавства, які були дозволені Тимчасовим урядом, перший Всеукраїнський учительський з'їзд вважав потрібним з нового навчального року відкрити ще дві кафедри: історії українського мистецтва та історії української етнографії [4, арк. 4 - 4 зв.].

На другому Всеукраїнському учительському з'їзді були підтверджені резолюції першого з'їзду щодо українізації школи. Було підкреслено, що "Українізація всіх типів шкіл середніх і нижчих повинна переводитись згідно з вимогами педагогії". Українські учителі, вимагаючи українізації школи, підтвердили, як на першому з'їзді, свою національну толерантність, виступаючи за організацію для дітей інших національностей рідної школи [5, с.32].

Продовжувала бути в центрі уваги вища школа України, ухвалено доручити Генеральному Секретаріату народної освіти подбати про запровадження у вищих навчальних закладах викладання паралельних курсів українською мовою. Для здійснення цього секція вищої школи при Науковому Товаристві і Секретаріат освіти мали забезпечити вищі школи необхідними науковими силами і відкрити паралельні кафедри. Але найбільш визначною була постанова з'їзду про відкриття восени 1917 р. Українського Народного Університету [5, с.34-35].

Відсутність державної допомоги і підтримки, протистояння росіян і русифікованих українців визначили основні напрямки українізації середніх шкіл: 1) утворення нових українських гімназій; 2) викладання предметів українознавства. Відкриття нових українських гімназій було дуже нелегкою справою, адже не було коштів, помешкань, українських підручників і учителів.

Перша українська гімназія ім. Т.Г.Шевченка у Києві була відкрита на кошти Товариства шкільної освіти і пожертвувант окремих осіб. Згідно з повідомленням Педагогічної ради гімназії до Міністерства освіти

у липні 1918 р., Товариство шкільної освіти задовольнило учителів гімназії коштами повністю до 1 липня 1918 р. [6, арк. 23].

Гімназія була відкрита 18 березня 1917 р., працювала вона у приміщенні гімназії Жекуліної, у вечірню зміну. Таке становище буде характерним і для інших українських гімназій, які відкриються пізніше: відсутність власного будинку, друга зміна навчання, відсутність державної допомоги. Перша українська гімназія була приватною, але мала всі права державних гімназій для учнів і учителів.

На початку 1917/1918 навчального року гімназія значно розширилася. вона мала 6 класів і 174 учні. Першим директором гімназії був П.І.Холодний, а після його призначення товаришем Генерального Секретаря освіти - В.О.Дурдуківський. Серед учительського персоналу було багато відомих педагогів: Л.Білецький, В.Прокопович, П.Холодний, В.Шарко, О.Стешенко, В.Кричевський та ін. [7, с.14].

Заснування першої української гімназії мало велике значення для становлення національної освіти, піднесення національної свідомості народу, але найбільше - для відродження надії на майбутнє вільне життя дітей.

Велику активність у справі відкриття українських гімназій виявили товариства "Просвіта", які утримували їх на власні кошти, а також на гроші з плати за навчання. Просвітні товариства заснували українські гімназії майже у всіх великих містах України: Києві [8, арк.2-4], Харкові, Полтаві, Вінниці [9, арк.2, 5, 8-10, 21] та ін. Особливе значення надавали "Просвіти" відкриттю українських гімназій в селах.

Крім двох українських гімназій, які були відкриті у Києві Товариством шкільної освіти і "Просвітою", у вересні 1917 р. були засновані ще дві українські гімназії, що дозволив Тимчасоий уряд [10, арк. 1-2, 5-6, 15]. За прикладом Києва відкривалися українські гімназії по селах і містах. Всього у 1917 р. в Україні було відкрито 39 українських гімназій: на Київщині - 13, на Полтавщині - 14, на Поділлі - 4, на Чернігівщині - 3, на Катеринославщині - 2, на Херсонщині - 2, на Харківщині - 1. Заслужовує на увагу той факт, що більшість цих гімназій була відкрита по селах: 25 із 39 [11, арк.51, 30-32, 2-6, 10].

На початку листопада 1917 р. відділ середньої школи Секретаріату освіти звернувся до директорів українських гімназій з проханням подати відомості за такими пунктами: засоби утримання, права, наявність приміщення, кількість класів і учнів, забезпечення учителями та ін. Аналіз відомостей, які були подані з 8-ми українських губерній, свідчить про те,

що всі вони існували на власні кошти (приватні, “Просвіти”, плати за навчання та ін.), не мали власного будинку, навчання проводилося у другу зміну, деякі гімназії не мали повних державних прав [12, арк.12].

Про те, яке значення надавало українське громадянство рідним гімназіям свідчить, наприклад, створення Товариства по влаштуванню і утриманню гімназії у Чернігові. Членами його були відомі українські діячі: Д.І.Дорошенко, П.Я.Дорошенко, В.О.Базілевич, В.Л.Модзалевський, О.М.Каржинський, Я.П.Забіла, Г.Стаднюк, М.В.Котляревський [13, арк. 1, 2, 4, 6, 27, 29].

Ще постановою першого Всеукраїнського з'їзду учителів було ухвалено, що предмети українознавства повинні бути обов'язковими по всіх середніх школах. До початку нового навчального року були підготовлені програми з українознавства, але не були надруковані. Таке становище вплинуло на затримку запровадження дисциплін українознавства. А вже на початку року було вироблено розклад годин і навантаження учителям, а предмети українознавства до них не потрапили.

Крім того, велику шкоду принесла справі українізації середньої школи компанія, яка була організована органами української школи і особливо активно здійснювалася на сторінках газети “Киевлянин”. 28 квітня 1917 р. в ній було опубліковано колективний протест “группы корейных малороссов-интеллигентов” проти “проектируемой насильственной украинизации школы в Малороссии”. Вони заявили, що навчання в школах повинно проводитися російською мовою, оскільки українці у “Малороссии” становлять меншість.

З більшою силою така компанія розгорнулася влітку 1917 р., коли в цій же газеті було опубліковано протест редактора В.В.Шульгіна “Против насильственной украинизации Южной Руси”. За ним надійшли протести університету св.Володимира і комітету “русских учащихся средних учебных заведений” [14].

Ситуація ще більше загострилася після рішучих кроків Генерального Секретаріату освіти по запровадженню предметів українознавства в середніх школах. 13 жовтня 1917 р. вийшов циркуляр Секретаріату освіти директорам середніх навчальних закладів всіх відомств та інспекторам вищих початкових, торгівельних та інших шкіл України. Він оголосив, що: “Генеральний Секретаріат України визнав потрібним, щоб у всіх середніх, вищих початкових і ін. школах, які користуються державними правами, були запроваджені предмети: українська мова і українознавство (література, історія і географія України)”.

Важливо звернути увагу на слова, які повністю виключали елементи насильства: "Ці предмети, без обважання учнів зайвими годинами, повинні бути заведені і в даному шкільному році, коли знайдуться учителі, що зможуть ті предмети викладати". Підкреслювалась необхідність відкриття паралельних класів і, навіть, виділення окремих шкіл для національних меншин [15, арк. 3, 5].

Цей дуже врівноважений циркуляр викликав незадоволення більшості учнів, учителів і батьківських комітетів середніх шкіл. Особливу активність виявив "Комитет русских учащихся", який виступив з відозвою: "Готовится насильственная украинизация средней школы. И вот первым этапом ее является насильственное введение "украиноведения". Это значит, что в тех 5 губерниях, в которых "украинцы" захватили власть они заставят всех учащихся обязательно изучать украинскую мову, літературу, історію" [16, с.106].

Але не тільки це викликало велику обережність з боку директорів середніх шкіл щодо виконання цього розпорядження. Були ще деякі причини: затримка з друкуванням і розсилкою програм і відсутність у циркулярі наголосу на обов'язковість запровадження предметів українознавства. Це давало можливість багатьом школам не поспішати і пояснювати затримку відсутністю програм, учителів і вільних годин.

Звичайно, і в цей час були гімназії, які не чекали інструкцій і програм, власними силами забезпечували викладання предметів українознавства. Характерним для багатьох гімназій було те, що їх учні самі вимагали запровадження дисциплін українознавства. Наприклад, учні гімназії м.Чугуєва і жіночої гімназії м.Вовчанська на Харківщині, учні реальної школи і жіночої гімназії м.Хорола на Полтавщині, "Учнева Спілка" середніх шкіл м.Переяслава, спілка учнів-українців Житомира та ін. З проханням про допомогу у справі українізації учні цих закладів зверталися безпосередньо до Генерального Секретаріату народної освіти [17, арк. 3, 35, 38-39].

Турбуючись про викладання дисциплін українознавства в середніх і вищих початкових школах, Секретаріат освіти розіслав по школах покажчик літератури, яка була необхідна для цього. На початку січня 1918 р., нарешті, було надруковано і поширено по школах "Матеріали по вопросу о преподавании предметов украиноведения в учебных заведениях".

Відомості, які були подані середніми школами на циркуляр про запровадження українознавства на початку 1918 р., показали, що значна кількість середніх шкіл принципово згодилась це зробити. В Київській

шкільній окрузі предмети українознавства були запроваджені в 43 школах. З Харківської шкільної округи прийшло повідомлення від 3 шкіл. Всього на циркуляр озвалась 81 школа, де викладалися дисципліни українознавства [18, арк. 32].

Недостатня кількість досвідчених учителів і байдуже ставлення шкільної адміністрації призводили до того, що викладання предметів українознавства не завжди було у кваліфікованих руках. Для того, щоб уникнути в майбутньому цих помилок і забезпечити школи досвідченими учителями, Міністерство освіти 10 квітня 1918 р. розробило програму, яка визначала основні моменти викладання українознавства у 1918/1919 навчальному році.

Значну увагу Генеральний Секретаріат народної освіти приділяв проблемам вищої школи. Реорганізація вищих навчальних закладів могла проводитися двома шляхами: 1) українізація існуючих університетів та інститутів відкриття паралельних курсів українською мовою; 2) заснування нових українських вищих шкіл. Важко визначити, який з них був складнішим: перший зустрічав сильний опір, для другого не вистачало коштів.

У серпні 1917 р. Генеральний секретар освіти І.М.Стешенко звернувся з запитанням до вищих шкіл про відкриття кафедр українознавства. До Київського університету запит було послано двічі, Рада університету відмовилась дати відомості тому, що Секретаріат освіти ще не був затверджений Тимчасовим урядом і запит було написано українською мовою. Відповідь ректора Київської Духовної Академії була більш стриманою: Рада Академії поставила перед св. Синодом питання про запровадження предметів українознавства, як необов'язкових [19].

Звичайно, не всі викладачі вищих шкіл були проти українізації вищої освіти, але таких було набагато менше. Професор медицини з Харківського університету А.Х.Каковський у листі, який він надіслав І.М.Стешенку на початку квітня 1917 р., виклав спрарженю програму перетворень у вищій школі. У ній передбачалося впродовж року здійснити перехід до викладання українською мовою на всіх факультетах університету [20, арк. 1-2].

В цей же час до історико-філологічного факультету Харківського університету поступила заява проф. М.Сумцова та інших з проханням дозволити відкриття кафедр української мови, літератури, етнографії та історії України, а також надати право викладачам читати лекції українською мовою [21]. Але тільки у листопаді 1917 р. Генеральний Сек-

ретаріат освіти отримав згоду від Київського та Харківського університетів на заснування кафедр українознавства [22, арк. 37].

Влітку 1917 р. розпочалася підготовча робота по відкриттю Українського Народного університету. Цю роботу проводила комісія, яка була утворена у червні 1917 р. з представників Наукового Товариства, Товариства шкільної освіти, товариств "Просвіта" і "Праця". Центральна Рада асигнувала на відкриття університету 25 тис. крб. У липні 1917 р. ініціативна комісія була розділена на три факультетські комісії, на їх спільному засіданні ректором університету було обрано І.М.Ганицького, а директором підготовчих курсів І.С.Свенціцького [23, с. 108].

5 жовтня 1917 р. відбулося урочисте відкриття першого Українського Народного університету в Києві. Було відкрито три факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний, а також підготовчі курси. На початку листопада 1917 р., коли закінчився прийом студентів і курсантів, їх загальна кількість була 1370, з них на підготовчих курсах - 570, на факультетах - 800, а саме: на історико-філологічному - 420, фізико-математичному - 140, юридичному - 240. Склад студентів був дуже різноманітний: студенти вищих шкіл Києва та інших міст, курсистки, випускники середніх шкіл, народні учителі [24]. Як і перші українські гімназії, Народний університет не мав власного помешкання, заняття проходилися в аудиторіях університету ім. св.Володимира.

Наступним кроком на шляху створення нових вищих шкіл було відкриття 7 листопада 1917 р. Педагогічної академії в Києві. Діяльність академії розпочалася з відкриття однорічних педагогічних курсів для підготовки учителів українських середніх шкіл, які б викладали предмети українознавства, в першу чергу, українську мову та літературу.

Дійсними слухачами були люди з вищою освітою та випускники педагогічних інститутів, вільними - студенти останніх курсів вищих шкіл і учительських інститутів, а також випускники учительських семінарій. На початок роботи Академії було зараховано 50 дійсних слухачів з вищою освітою [25, с. 64].

У вересні 1917 р. розпочалася підготовча робота по заснуванню Академії мистецтв, першої вищої художньої школи в Україні. Головне завдання Академії її організатори бачили в тому, щоб піднести національне мистецтво до свідомого рівня, виховати покоління митців, які зможуть здійснити це завдання. Групу ініціаторів заснування Української Академії мистецтва очолив завідуючий відділом пластичного мистецтва Генерального Секретаріату освіти Г.Павлуцький. Були розроблені статут Академії і

законопроект про її утворення. Дійсними студентами були випускники середніх художніх шкіл, всі останні - вільними слухачами [26, с. 192-194].

Відкриття Української Академії мистецтва відбулося після проголошення Української Народної Республіки - 22 листопада 1917 р. Вже 5 грудня 1917 р. Центральна Рада ухвалила закон про Українську Академію мистецтва. На утримання академії було виділено, починаючи з 1918 р., кошти в сумі 98,2 тис. крб. [27, арк. 159].

Важливою подією в справі українізації вищих навчальних закладів стало відкриття другого Українського Народного університету 21 квітня 1918 р. в Полтаві. Ініціатива заснування належала місцевій "Просвіті", запис розпочався у лютому 1918 р. на два факультети: історико-філологічний і економіко-правничий. Деякі кошти на утримання дала "Просвіта", крім того, було зроблено приватні пожертвування, поступала плата від слухачів (30 коп. за лекцію) [28, с. 20-23].

Саме в кінці періоду влади Центральної Ради студенти Українського Народного університету в Києві підняли питання про перетворення його на Український Державний університет. Головна студентська Рада Народного університету доручила своїм представникам довести до відома міністра освіти резолюції загальних зборів студентів. Але міністрові освіти вже не було відпущено часу для розгляду цієї проблеми. Вона буде вирішена в період Української Держави, з 1 липня 1918 р. Український Народний університет буде перетворено на державний [29, арк. 117-118].

Отже, з березня 1917 р. до квітня 1918 р. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат народної освіти, при активній підтримці українських громадських організацій і свідомої частини українського народу, заклали фундаментальні засади відродження національної середньої і вищої освіти. Досягненню більш значних успіхів перешкождали вагомі причини: відсутність коштів, політична нестабільність, опозиція росіян і русифікованих українців, нестача українських підручників і учителів. Проте, підвалини, які були закладені за доби Центральної Ради, забезпечили наступним українським урядам великі здобутки у створенні системи національної освіти.

Список літератури:

1. Вісті з Української Центральної Ради. 1917. 19 березня. 2. Нова Рада. 1917. 25 березня. 3. Робітничая газета. 1917. 8 квітня, 12 серпня. 4. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 17. 5. Другий Всеукраїнський Учительський з'їзд. Тези докладів, дебати, постанови. Видання Товариства Шкільної Освіти. К., 1917. 6. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 15. 7. Вільна українська школа. 1917. -

№ 1. 8. ЦДІА України, ф. 707, оп. 168, спр. 600. 9. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 117, 132. 10. ЦДІА України, ф. 707, оп. 167, спр. 322. 11. Підраховано авторами за: ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 28; спр. 106, 89. 12. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 28. 13. ЦДІА України, ф. 707, оп. 85, спр. 189. 14. Києвлянин. 1917. 18, 27, 28, 30 июля. 15. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 12. 16. Дорошкевич О. Огляд життя середньої школи// Вільна українська школа. 1917. № 2. 17. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 70. 18. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 106. 19. Нова Рада. 1917. 24, 26, 29 серпня. 20. ЦНБ ім. В.І.Вернадського, відділ рукописів, ф. 207, спр. 14. 21. Рідне слово. 1917. 8 квітня. 22. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 15. 23. Сушицький І. Про вищі українські школи на Вкраїні// Вільна українська школа. 1917. № 2. 24. Нова Рада. 1917. 18 серпня, 12. 26 вересня, 11 жовтня. 25. Вільна українська школа. 1917. № 1. 26. Широцький К. Про Академію мистецтв// Вільна українська школа. 1917. № 3-4. 27. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 1. 28. Левитський О. Полтавський Український Народний Університет// Нова школа. 1918. № 14. 29. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 336.

Надійшла до редакції 12.11. 96

М.М.Воронов

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Важливе значення має дослідження питання про поділ державної влади, місце і роль її законодавчої гілки у системі цієї влади. Виділення трьох різновидів влади здійснюється, перш за все, за характером повноважень їх органів: законодавчої, виконавчої і судової. Поділ влади означає не що інше, як функціональний зріз державно владної діяльності, розмежування компетенції між відповідними органами. Для вираження державної волі носія влади (класу, народу, інших соціальних груп) виникає законодавча функція (законодавча влада), а разом з нею і система органів, що її здійснюють і забезпечують.

Розподіл влад у сучасних умовах є одним із атрибутів правової демократичної держави. Сама ж теорія розподілу влад - підсумок багатовікового розвитку державності, пошуку дійових механізмів, які уберігають суспільство від сваволі та деспотизму. Як досягнення передової суспільної думки, загальнолюдська цінність, вона спрямована проти авторитаризму в державі, має служити цілям демократії.

Найбільш чітко і послідовно принцип розподілу влад сформулював у своїх працях Ш.Монтеск'є. Він зазначав, що коли законодавчі і виконавчі сили поєднані в одній і тій же людині або в одному й тому ж органі магістратури, то свобода неможлива, оскільки можуть виникнути побою-